

Democracy and media in Central and Eastern Europe 25 years on

ed. Bogusława Dobek-Ostrowska, Michał Głowacki

Peter Lang International Academic Publishers, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien 2015, 291 s., ISBN 978-3-631-65408-8

Przemiany społeczne, polityczne, kulturalne i ekonomiczne, jakie zaszły po roku 1989 w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, miały znaczący wpływ na procesy demokratyzacji, a tym samym – na kształtowanie się nowych systemów medialnych. Ewolucja mediów w poszczególnych krajach przybierała inną formę i odgrywała różną rolę w kształtowaniu wolności słowa. W dodatku rozwiązania technologiczne, nowe media i digitalizacja także wpłynęły na funkcjonowanie i konsumowanie mediów. Mimo upływu ponad ćwierćwiecza od zmian ustrojowych w krajach Europy Środkowo-Wschodniej wciąż zachodzi transformacja mediów spowodowana działaniami demokratycznymi, czego przykładem mogą być zmiany mediów publicznych przeprowadzane obecnie w Polsce. W recenzowanej książce można odnaleźć odmienne spojrzenia, teoretyczne i praktyczne, jakie występowały w krajach postkomunistycznych w obszarze demokratyzacji i mediatyzacji w ciągu ostatnich 25 lat.

Democracy and media in Central and Eastern Europe 25 years on wydano w serii “Studies in communication and politics”, która ukazuje się od 2013 roku¹. W jej skład wchodzi prace zbiorowe i monografie koncentrujące się na

różnych podejściach wobec demokracji, komunikacji, politycznych aktywności i mediów. Ich autorzy skupiają się na wspieraniu i promowaniu interdyscyplinarnych badań oferujących metody porównawcze i badanie czynników krajowych, które mają wpływ na rozwój komunikacji i polityki. Recenzowana książka jest podsumowaniem dotychczasowych publikacji z tej serii i prezentuje nie tylko zmiany, jakie zaszły w systemach medialnych i demokracjach poszczególnych krajów, ale podkreśla rosnącą rolę nowych mediów i zaangażowania obywatelskiego w działania online, a także zmian kulturalnych i społecznych, jakie nastąpiły na początku XXI wieku.

W ostatnich latach powstało kilka publikacji, w których podjęto podobne próby zbadania zmian transformacyjnych w krajach postkomunistycznych. Przychodzą tu na myśl prace Karola Jakubowicza i Miklósa Sükösa² oraz Johna Downeya i Sabiny Mihelj³, w których skupiono się na porównaniu systemów medialnych w krajach w omawianym regionie Europy. Prowadząc badania w poruszonym obszarze, nie można zapomnieć o lekturach obowiązkowych, jakimi są publikacje pod redakcją Jana Zielonki⁴ oraz Petera Grossa i wspomnianego już wcześniej

¹ W serii znalazły się następujące publikacje: *Political communication in the era of new technologies*, ed. B. Dobek-Ostrowska, J. Garlicki, Frankfurt 2013; *Journalism that matters*, ed. M. Głowacki, E. Lauk, A. Balcytiene, Frankfurt 2014; *Journalism in change*, ed. G. Nygren, B. Dobek-Ostrowska, Frankfurt 2015.

² *Finding the right place on the map: Central and Eastern European media change in a global perspective*, ed. K. Jakubowicz, M. Sükösd, Bristol 2008.

³ *Central and Eastern European media in comparative perspective*, ed. J. Downey, S. Mihelj, Farnham 2012.

⁴ *Media and politics in new democracies*, ed. J. Zielonka, Oxford 2015.

Karola Jakubowicza⁵, który wydał również monografię dotyczącą kondycji współczesnej demokracji i roli mediów w procesach demokratyzujących⁶. Tomem, w którym znaczną jego poświęcono część krajom postkomunistycznym, jest także praca zbiorowa pod redakcją Daniela C. Hallina i Paolo Manicini⁷. Recenzowana pozycja jest więc kolejnym krokiem do zrozumienia zmian i zjawisk, jakie zachodzą w krajach Europy Środkowo-Wschodniej.

Redaktorami książki są Bogusława Dobek-Ostrowska, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, założycielka i redaktor naczelna czasopisma naukowego „Central European Journal of Communication”, oraz dr Michał Głowacki, adiunkt w Instytucie Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, a także redaktor wspomnianego czasopisma. Obydwoje już wcześniej opublikowali wiele artykułów i monografii dotyczących komunikacji polityczno-medialnej. Publikacja zawiera 13 tekstów, napisanych przez międzynarodowy zespół autorów (m.in. z Czech, Polski, Litwy, Rosji i Stanów Zjednoczonych). Prezentuje różne podejścia i metody badawcze naukowców, zarówno teoretyczne, jak i praktyczne, dotyczące rozwoju systemów medialnych, stosunków polityczno-medialnych, demokracji, kultury oraz społeczeństwa. Jej celem jest wskazanie problemów, zagrożeń sfery publicznej, kultury dziennikarskiej, wolności mediów oraz wyzwań związanych z przemianami politycznymi.

Autorką rozdziału wprowadzającego pt. *25 years after communism: Four models of media and politics in Central and Eastern Europe* jest profesor Dobek-Ostrowska, która – analizując relacje między mediami a środowiskiem zewnętrznym – dokonuje podziału krajów Europy

Środkowej i Wschodniej na cztery grupy. Nazywa je kolejno hybrydowo-liberalnymi, upolitycznionymi, z mediami w okresie przejściowym oraz autorytarnymi. Do krajów postkomunistycznych, którym udało się powołać wolne media, zalicza jedynie Czechy, Estonię, Łotwę, Litwę, Polskę, Słowację i Słowenię. Nowa koncepcja wydaje się być posunięciem dosyć odważnym, biorąc pod uwagę wcześniej stworzone modele systemów medialnych, które są wykorzystywane w badaniach nad mediami w krajach postkomunistycznych⁸. Dobek-Ostrowska zaznacza, że zmiany polityczne, ekonomiczne i medialne w krajach postkomunistycznych następowały zazwyczaj, bardzo szybko i dynamicznie, a instrumentalizacja polityczna mediów publicznych wciąż może być postrzegana jako wspólny słaby punkt w większości krajów Europy Środkowej i Wschodniej.

W kolejnych trzech rozdziałach skupiono się na transformacji mediów i ich skutkach. W tekście poświęconym tej tematyce Aukse Balčytienė, profesor Uniwersytetu Vytautas Magnus w Kownie na Litwie, koncentruje się na roli kultury społecznej w procesie transformacji i demokratyzacji. W badaniach nad systemami medialnymi aspekt kulturowy jest często pomijany lub marginalizowany. Badacze zazwyczaj skupiają się na polityce i jej wpływie na komunikację medialną, podczas gdy procesy kulturowe również mają znaczący wpływ na jej funkcjonowanie. W obszarze badań nad systemami medialnymi potrzebne są podejścia interdyscyplinarne, dlatego tekst Balčytienė wyznacza nowe i odmienne podejście do badania zmian transformacyjnych. Autorka zauważa, że przemiany w krajach Europy Środkowo-Wschodniej następowały na dwóch

⁵ *Media transformations in post-communist world*, ed. P. Gross, K. Jakubowicz, Lanham 2013.

⁶ K. Jakubowicz, *Media a demokracja w XXI wieku. Poszukiwanie nowych modeli*, Warszawa 2013.

⁷ *Comparing media systems beyond the western world*, ed. D.C. Hallin, P. Manicini, Cambridge 2012.

⁸ D.C. Hallin, P. Mancini, *Comparing media systems. Three models of media and politics*, Cambridge 2004.

różnych poziomach – instytucjonalnym i kulturalnym, zaś demokratyzacja będzie możliwa, jeśli kultura demokratyczna stanie się częścią społeczeństwa. Jej zdaniem procesy transformacji są powolne, rozłożone w czasie i ciągle. Przemiany demokratyczne wymagają przyjęcia przepisów regulujących wolność słowa, zakładające pluralizm medialny, demokratyczne rządy i samoregulację mediów. Autorka twierdzi, że transformacja demokratyczna powinna więc być postrzegana jako zmiana kulturowa, rozumiana jako akceptacja i wspólne podzielenie demokratycznych zasad i wartości. Za przykład państwa, w którym wciąż brak demokratycznej konsolidacji, podaje Węgry, w których wolność mediów jest zagrożona z uwagi na politykę prowadzoną przez obecny rząd. W następnym rozdziale Svetlana S. Bodrunova i Anna A. Litvinenko analizują kilka etapów rozwoju systemu medialnego w Rosji, twierdząc, że ten kraj charakteryzuje się hybrydyzacją mediów i rozdrobieniem społecznym, a polem sfery publicznej staje się przestrzeń online. W badaniu medium społecznościowego podczas protestów społecznych w Rosji, w okresie od grudnia 2011 do maja 2012, autorki skupiły się na aktywności społeczeństwa obywatelskiego w sieci, analizując portal Facebook pod kątem organizowania i wspierania wydarzeń na ulicach kraju. Badaczki zauważyły, że protestujący chętniej korzystali z mediów społecznościowych niż mainstreamowych – kierowanych przez rząd. Prasa, radio i telewizja odegrały ogromną rolę w procesie demokratyzacji w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, dlatego wydawało się być oczywistym, że w omawianej publikacji zostanie zamieszczonych kilka tekstów poświęconej tej tematyce. Tymczasem znajduje się w niej tylko jeden artykuł, autorstwa Nataliji Mažeikienė i Kristiny Juraitė, stricte dedykowany medium tradycyjnemu. Autorki koncentrują się na historii i rozwoju telewizji postsowieckiej na Litwie, kładąc szczególny nacisk na demokratyzację, podejście do dziennikarstwa i zmieniającą się percepcję widzów. Zauważają, że nowi aktorzy

i gracze na rynku medialnym wnoszą nowe rozważania, wartości i postawy do sfery publicznej. Wkraczają do niej przez użycie różnych środków, kanałów i urzędów, dzięki czemu mogą być mniej uspołecznieni w środkach instytucjonalnych, ale za to być bardziej niezależni od sił zewnętrznych, takich jak elity polityczne.

W dalszej części publikacji cztery teksty są dedykowane problemom zauważanym w dziennikarstwie i jego działaniu. David H. Weaver z Uniwersytetu w Indianie zwraca uwagę na różnice w cechach demograficznych, postrzegania wartości, oczekiwaniach i warunkach rynku medialnego, porównując wybrane kraje Europy Środkowo-Wschodniej z krajami Ameryki Południowej i Azji. Autor znajduje kilka podobieństw między dziennikarzami z krajów postkomunistycznych i dziennikarzami z Azji. Są to na przykład wzory edukacji dziennikarskiej, postrzeganie ważności i roli rozrywki oraz gotowość dziennikarzy do wykorzystywania dokumentów biznesowych lub rządowych bez zezwolenia. W kolejnym tekście, o intrygującym tytule *A passion for Robin Hood: A case study of journalistic (in)dependence in Russia*, Svetlana Pasti skupia się na ukrytych relacjach między mediami, politykami i oligarchami w Rosji, w której niezależność mediów jest wciąż niewielka. Autorka podkreśla, że Rosja jest państwem niedemokratycznym, w którym wolność słowa podlega ograniczaniu, zarówno w sferze mediów offline, jak i online. Zauważa, że media nie są chronione przed wpływami rządu, reklamodawców, oligarchów i dziennikarzy. Wolność słowa w Rosji jest kwestionowana przez formy audytu wewnętrznego wynikające z pełnej kontroli prasy oraz częściowo z internetu. Dlatego nowe media, w przeciwieństwie do tradycyjnych, są traktowane jako bardziej niezależne i połączone z głosem społeczeństwa obywatelskiego. Vasyl V. Kucherenko i Cindy T. Christen dostrzegają znaczenie umiejętności i wiedzy politycznej, która ma wpływ na krytyczną ocenę i umożliwia wykrywanie manipulacji w wiadomościach medialnych. Autorzy de-

finiują wiedzę polityczną jako wspieranie kompetencji politycznych, uczestnictwo i dyskusje na aktualne tematy polityczne. Eksperyment badaczy, przeprowadzony na grupie studentów w kontekście symulowanych raportów o ukraińskiej rewolucji pomarańczowej z 2004 roku na łamach „New York Timesa”, ujawnił kilka relacji pomiędzy poziomem wiedzy politycznej a manipulacją dokonywaną w wiadomościach. Wynika z niego, że studenci, uważając dziennik za wiarygodny, ulegli zmanipulowanym w nim informacjom, a ich wiedza polityczna nie miała na to wpływu. W kolejnym rozdziale Marína Urbániková i Jaromír Volek zrealizowali badanie dotyczące percepcji edukacji dziennikarskiej studentów z Czech, Polski i Szwecji. Stwierdzili, że kultura studentów dziennikarstwa jest skomplikowana i może być traktowana jako wzajemne oddziaływanie kultury dziennikarskiej i kultury uniwersyteckiej. Natomiast system edukacji i jej jakość mogą się przyczyniać do powstania profesjonalnego systemu wartości.

Ostatnia dekada przyniosła dynamiczny rozwój technologiczny, nowe rozwiązania i formy komunikowania. Innowacyjne metody mają za zadanie ułatwić życie obywateli, a social media są narzędziami, które umożliwiają partycypację obywatelską online. Nowe media wytwarzają przestrzeń, w której komunikacja *peer-to-peer* („każdy z każdym”) odbywa się natychmiastowo. Tym samym wpływają one na zmiany w społeczeństwie obywatelskim oraz w dziennikarstwie. Ta tematyka została poruszona w kolejnych czterech tekstach. Jelena Kleut i Dušan Spasojević poddali analizie Serbię pod kątem zmian zachodzących w zakresie kontroli władzy – stwierdzili, że współczesne czasy sprzyjają rozwojowi nowego typu demokracji, która charakteryzuje się mnogością aktorów, zarówno państwowych, rządowych, jak i niepartyjnych oraz pozarządowych, a także inicjatyw oddolnych. Według autorów takim działaniom sprzyjają praktyki nowych mediów i sieci powiązań, które umożliwiają społeczeństwu obywatel-

skiemu wyrażenie opinii. Badacze podkreślają, że mediom w Serbii, które są zależne od partii politycznych i reklamodawców, brakuje autonomii. Słabości społeczeństwa obywatelskiego w tym kraju dopatrują się w niedostatecznie rozwiniętych instytucjach odpowiedzialnych za media, a także w braku wystarczających informacji i koncentracji władzy w rękach podmiotów politycznych. Inni autorzy, Václav Štětka i Radim Hladík, zauważają siłę nowych mediów i ich potencjał w publicznym upodmiotowieniu przez pętlę sprzężenia zwrotnego i komentarzy internetowych. Dogłębne badanie wykorzystania social mediów jako źródła informacji przez wybrane media czeskie pozwala im stwierdzić, że historie z portalu Facebook są zazwyczaj wykorzystywane jako temat wiadomości, a nie jako źródło. Badacze zauważyli także, że dziennikarze częściej korzystają z mediów społecznościowych, by relacjonować wydarzenia ze świata sportu, z życia przestępczego czy celebrytów, a rzadziej – z ekonomii i polityki. Agnieszka Hess analizuje zinstytucjonalizowane formy społeczeństwa obywatelskiego w odniesieniu do „zbiorników myśli”, które mają służyć profesjonalnym rozwiązaniom, poradom i zaleceniom dotyczącym polityki. W *The Polish think tank scene* autorka analizuje sposób ich funkcjonowania, stan i tryb komunikowania w Polsce. Koncentruje się na wzajemnych stosunkach między think tanks a mediami oraz na kanałach komunikacji wpływających na debaty publiczne. Wynik badania pozwala jej stwierdzić, że członkowie społeczeństwa obywatelskiego są uznawani w procesie decyzyjnym za równorzędnych partnerów. Mariyan Tomov i Lilia Raycheva skupili się na analizie mediów społecznościowych podczas protestów w Bułgarii w latach 2013/2014, kiedy portale społecznościowe służyły motywowaniu i mobilizowaniu, a także koordynowaniu działań obywateli na ulicach Sofii. Zbadali oni Facebook pod kątem pozyskiwania informacji, wyrażania opinii i wymiany idei przez organizatorów protestów w celu zaangażowania uczestników do działań

online i offline. Autorzy stwierdzili, że skumulowana energia społeczna nie została skutecznie ukierunkowana i, pomimo potencjału, inicjatywy społeczeństwa obywatelskiego nie przyniosły pożądanego skutku. Badanie pokazało także, że zaufanie do mediów tradycyjnych w Bułgarii w stosunku do mediów społecznościowych i alternatywnych online jest coraz mniejsze.

Po lekturze omawianego tomu można założyć, że mimo upływu ponad ćwierćwiecza krajom postkomunistycznym nie udało się dokończyć procesu demokratyzacji, a systemy medialne wciąż nie są ustabilizowane. Autorzy podjęli próbę opisu zjawisk zachodzących w danych krajach i zaprezentowali różnorodne perspektywy naukowe. Rozmaitość omawianych zagadnień, międzynarodowe podejścia i odmienne metody badawcze stanowią cenne źródło inspiracji dla badaczy, doktorantów oraz studentów interesujących się systemami medialnymi, nie tylko w krajach postkomunistycznych, ale również na całym świecie. Empiryczne badania zaprezentowane w publikacji mogą

zostać wykorzystane jako pomoc dydaktyczna przy pisaniu prac licencjackich, magisterskich i rozpraw doktorskich.

W recenzowanej publikacji poruszono problemy transformacji mediów, nowych form dziennikarstwa czy roli polityki oraz nowych mediów. Jednak można poczuć pewien niedosyt spowodowany małym zainteresowaniem mediami tradycyjnymi, które przecież pełniły (i nadal pełnią) kluczową rolę w procesie demokratyzacji, przynajmniej do pierwszych lat XXI wieku, ale – jak podkreśla w rozdziale podsumowującym Michał Głowacki – wszystkie pomysły i zastosowania należy potraktować jako punkt odniesienia do rozpoczęcia przyszłych badań nad demokratyzacją i mediami w Europie Środkowo-Wschodniej. Dlatego należy mieć nadzieję, że w niedalekiej przyszłości pojawi się kolejna pozycja, która będzie kontynuowała i poszerzała zagadnienia omówione w tym tomie.

Jacek Mikucki

Jolanta Chwastyk-Kowalczyk
*„Technika i Nauka”. Elitarne czasopismo Stowarzyszenia
Techników Polskich w Wielkiej Brytanii*

Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach,
Kielce 2015, 346 s., ISBN 978-83-7133-641-6

W 2015 roku ukazała się kolejna książka uznanej badaczki kultury emigracyjnej Jolanty Chwastyk-Kowalczyk pt. *„Technika i Nauka”. Elitarne czasopismo Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii*. Omawianą monografię poprzedził cykl wartościowych publikacji autorki poświęconych różnym formom aktywności pokolenia „niezłomnych”,

które były podejmowane na polu prasy. W ciągu ostatniej dekady spod pióra Chwastyk-Kowalczyk wyszły znakomite opracowania zaliczone do kanonu literatury naukowej poświęconej polskim czasopismom wychodzącym. W tym miejscu, gwoli kronikarskiej dokładności, wypada przypomnieć przede wszystkim znaną trylogię: *Londyński „Dziennik Polski” 1940–1943* (Kielce 2005),